

03

Jaume I:

De la gloriosa memòria a una certa desmemòria actual (induïda)
en la comunitat balear

**JAMES I: FROM GLORIOUS COMMEMORATION
TO A CERTAIN (INDUCED) OBLIVION IN THE BALEARICS**

GABRIEL ENSENYAT PUJOL
Universitat de les Illes Balears
gabriel.ensenyat@uib.cat
ORCID: 0000-0003-2197-2418

rebut: 13/03/2026
acceptat: 21/03/2026
publicat: 29/09/2026
<https://doi.org/10.28939/iam.debats-140.3>
debats #140 (p. 54_67)

RESUM

La ruptura que va implicar la conquesta catalana de les Illes Balears en tres etapes —Mallorca, el 1229; Eivissa, el 1234, i Menorca, el 1287, aquesta darrera sota el regnat del rei Alfons el Liberal— va comportar una dràstica reducció de la societat islàmica preexistent i la posterior introducció d'una cultura catalana i cristiana. En aquest sentit, el seu artífex, Jaume I, es va convertir en un mite fundacional del regne, de manera no gaire diferent del que va succeir al Regne de València. La seva figura va continuar essent recordada com la d'un monarca victoriós, fins al punt d'eclipsar els reis del període del Regne de Mallorca (1276-1343): Jaume II, Sanç i Jaume III. De fet, va monopolitzar la memòria col·lectiva de la població, a qui es varen atribuir característiques i esdeveniments que, en realitat, corresponien als seus successors.

Lògicament, aquesta memòria sobre la seva figura s'ha mantingut vigent fins a l'actualitat. Tanmateix, avui assistim a debats i a ingerències polítiques que tenen com a objectiu modificar aquesta visió. L'article analitza, en primer lloc, aquesta perspectiva ancestral, que s'havia mantingut pràcticament inalterada fins al tombant del mil·lenni, per passar després a exposar les actuals interpretacions de caràcter ideològic i partidista.

Paraules clau: Jaume I, conquesta de Mallorca, memòria popular, llegendes, celebració de la Festa de l'Estendard.

ABSTRACT

The rupture implied by the three-stage Catalan conquest of the Balearic Islands in 1229 (Majorca), 1234 (Ibiza) and 1287 (Minorca)—the latter by King Alphonse, the Liberal—led to a drastic decimation of the earlier Islamic society and subsequent introduction of a Catalan and Christian culture. In this sense, its architect, James I, became a foundational myth in the kingdom, not dissimilar to what occurred in the Kingdom of Valencia. He continued to be remembered as victorious, even eclipsing the monarchs from the period of the Kingdom of Majorca (1276–1343): James II, Sanç and James III. Indeed, he monopolised collective memory among the population, being assigned characteristics and events that belonged to his heirs.

Logically, this memory of him has remained in place up to the present day. However, we are now witnessing debates and political interference whose aim is to alter this vision. The article first looks at this ancestral perspective that had remained practically unchanged until the turn of the millennium to go on to outline current ideological and factional inferences.

Keywords: James I, conquest of Majorca, popular memory, legends, Festa de l'Estendard celebration.

Arxiu Andreu Ferrer Ginard.
Fundació Mallorca Literària.
Font: <https://www.mallorcaliteraria.cat/>

La vigència de Jaume I, com a conqueridor i mite fundacional del regne, ha estat constant en la història de Mallorca. Era el «rei» per antonomàsia: «el rei En Jaume», amb l'article personal que expressa familiaritat. Era el «Conqueridor», a partir del qual s'iniciava la singladura història illenca més recent. En la memòria popular, fins fa dos dies (i encara ara...), hom dividia la història insular a partir de dos moments: el «temps dels moros» i allò que havia ocorregut després de la conquesta. Qualsevol manifestació anterior, encara que fos remota (per exemple els talaiots de la prehistòria illenca), s'atribuïa al boirós temps dels moros. I tot allò que hom percebia com a posterior s'havia originat arran de la conquesta jaumina. Possiblement, la mostra més significativa la trobam

en la rondallística i el llegendari mallorquins: a Jaume I li són atribuïdes un gran nombre de llegendes i rondalles, assumint fins i tot episodis protagonitzats per altres monarques, especialment pels reis de la corona de Mallorca (Valriu i Vibot, 2008; Valriu, en premsa). Ens n'ocuparem tot seguit.

Dues mostres de l'afecte que hom dispensava a la figura del Conqueridor les tenim en la festa de l'Estendard, commemorativa de la conquesta, i en la fastuosa commemoració del setè centenari de la conquesta, convenientment embolcallada pel paradigma reconqueridor espanyol, per part de les institucions de l'època, ara farà un segle (Colom, en premsa). Pel que fa a la primera, ens hi referirem més endavant de manera extensa, ja que constitueix, a més de l'episodi de major rellevància en relació amb el monarca, una

bona part de la matèria que volem tractar en aquest article. Respecte del setè centenari, poc abans del 1929 ja fou dedicada al rei l'estàtua que enlaira la seva figura a l'actual plaça d'Espanya de Palma. I en l'aniversari de la conquesta, a més de tota mena d'escriptors acadèmics, divulgatius, dedicatòria de carrers, actes diversos, etcètera, s'aixecà una gran creu en memòria del desembarcament a Santa Ponça, allà on la host posà el peu per primera vegada a Mallorca, i es bastí una capella (anomenada «de la Pedra Sagrada»), dissenyada, per cert, per mossèn Antoni Maria Alcover, a l'entorn d'una roca que, segons la tradició, va fer la funció d'altar improvisat en el qual s'hauria celebrat la primera missa en terra ferma després del reeixit desembarcament. Val a dir que fins a aquell moment la pedra romania aïllada, envoltada de pins, enmig del camp, amb una petita creu al damunt. D'aleshores ençà es fa visible, solemnement, a l'interior del recinte. De manera molt resumida, aquest és el context que emmarca la figura de Jaume I i les seves gestes mallorquines.

EL LLEGENDARI

Com hem apuntat, Jaume I monopolitza en bona part el llegendari de reis medievals relacionats amb Mallorca, en el sentit que li han estat atribuïts fets relatius a altres monarques. Aquesta contingència s'ha mantingut vigent fins avui. I hi ha ajudat molt la recollida de materials que tot seguit explicarem, la qual ha permès fixar i completar la tradició oral que ha perviscut al llarg dels segles sobre Jaume I.

Com és sabut, els herois èpics són referents culturals que tipifiquen la ideologia, els valors o les creences que conformen una societat determinada. Formen part indissoluble de l'herència cultural que es vol transmetre a les noves generacions. Generalment, responen al model de protagonista masculí que a través de les seves gestes ha contribuït a conformar les característiques, les essències —i sovint també les fronteres— del seu país. En el cas de les terres de parla catalana, és indubtable que l'heroi èpic compartit i reconegut és el rei En Jaume I. La

seva presència en el llegendari és extensa i diversa. A través de les llegendes; és a dir, de la pervivència d'aquest personatge en la memòria col·lectiva, podem copsar quin és el model d'heroi que dibuixa el nostre poble.

LES LLEGENDES EN RELACIÓ AMB LA CONQUESTA DE MALLORCA

Una gran part dels relats llegendaris entorn de la Conquesta foren recollits de fonts orals a finals del segle XIX i principis del XX. Entre aquests, destaquen especialment dos reculls de llegendes de Mallorca que dediquen un apartat important a les llegendes, contarelles i anècdotes sobre Jaume I. Antoni M. Alcover aporta setze narracions que foren publicades entre 1899 i 1922 en diverses revistes (*Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, *Es Pagès Mallorquí*, *Gazeta de Mallorca*, *Tresor dels Avis*, *Sóller*, *Catalunya*, *La lectura popular*, *Es ca d'Inca*, etc.) i també en els seus volums de *Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*, agrupades sota l'epígraf d'«El rei en Jaume dins la vida del poble mallorquí».

Per la seva banda, el mestre, editor i folklorista Andreu Ferrer Ginard, a les primeres dècades del segle XX, recollí vint-i-una narracions sota el títol genèric *El rei En Jaume I*, que —entre molts altres relats llegendaris— envià al concurs del «Llegendari Català» el 1928, en el qual obtingué el segon premi. El manuscrit —després de passar per diversos avatars— es conservà a Suïssa i el 2008 arribà a Montserrat, com a part de l'ingent llegat de l'obra del *Cançoner Popular de Catalunya*. Josep Massot i Muntaner l'edità i el publicà (Massot, 2009). Evidentment, entre els dos reculls hi ha un nombre important de coincidències perquè, amb pocs anys de diferència, tant Alcover com Ferrer feien treball de camp al mateix territori —l'illa de Mallorca— i amb la mateixa tipologia d'informants.

Caterina Valriu ens n'ha ofert una precisa classificació segons un criteri geogràfic (Valriu, en premsa). Així, parlem d'un primer nucli format per les que tracten del desembarcament de les tropes catalanes a la zona de Santa Ponça i les primeres batalles

per la serra de Na Burguesa. Un segon grup el formarien les del setge a la Madina Mayurqa, on trobàvem diversos estratagemes bèl·lics per vèncer la resistència dels sarraïns. El tercer el conformarien els relats sobre les lluites per apoderar-se dels castells roquers de l'interior —especialment el d'Alaró i el de Santueri—, en les quals es destaca la manca de seny dels sarraïns i les tradicions que assenyalen diverses potades del poderós cavall del rei sobre les roques d'alguns indrets —especialment a la zona del Raiguer i la serra de Tramuntana—, juntament amb les narracions que parlen de tresors enterrats pels musulmans que hagueren d'abandonar l'illa amb l'esperança d'algun dia poder tornar a Mallorca, com la del tresor de la Rafal, a Pollença, o la del Puig de Na Fàtima, que es conta a Puigpunyent i a Valldemossa (Valriu i Vibot, 2005: 99 i 134). A la zona de Llevant cal destacar la bella llegenda de l'alliberament del pare —situada a sa Gruta, una possessió del terme de Manacor—, que té l'origen en antics romanços de Bernardo del Carpio (Valriu 2008: 245-254) o les que consideren el cos del rei com un talismà que salvaguardarà els mallorquins de posteriors invasions (Alcover, 2022: 146-149).

CLASSIFICACIÓ TEMÀTICA DEL LLEGGENDARI MALLORQUÍ DE JAUME I

El llegendari mallorquí que ha perviscut fins avui és, temàticament, força variat. Tenim, per començar, les llegendes etiològiques relatives al món natural. Són aquelles llegendes o tradicions que narren l'origen de quelcom i també les que expliquen el perquè d'una característica determinada del món natural, protagonitzades per un heroi. En el nostre cas, el rei Jaume I és vist com un heroi fundacional o primigeni, i de les seves accions en deriven conseqüències perdurables a la naturalesa. Així, la llegenda titulada «La primera proesa del rei en Jaume» (Alcover, 2022: IX 130-133) explica que el rei i les seves hosts retornaren triomfalment després d'alliberar el pare

del monarca, que estava segrestat pels sarraïns a dins una cova de la possessió de sa Gruta, de Manacor. Aleshores, la polseguera que aixecaren cavalls i cavallers se'n pujà al cel i allà forma «la carrera del rei En Jaume», denominació popular mallorquina, encara vigent, de la Via Làctia (Ferrer, 2009: 33). Una altra llegenda, també recollida a Mallorca, identifica la constel·lació d'Ariadna amb el nom de «La corona del rei Jaume» i explica que la corona del monarca és al cel per tal que no se la posi ningú que no en sigui mereixedor, de manera que només la pot portar un rei capaç de treure els moros de Mallorca (Amades, 1950: 865).

Un altre relat, en aquest cas de caràcter onomàstic, és el titulat «Una àguila i el rei en Jaume» (Alcover 2022; IX 143), que pretén explicar com així a l'àguila se l'anomena «reial». Segons la llegenda, és perquè un dia ajudà el rei, tot llançant-li un peix a la falda per tal que pogués menjar, ja que havia acabat els queviures. A Felanitx hi ha una tradició segons la qual el cavall del rei gratà la terra amb la pota i en aquell punt hi brollà la font de Santa Margalida (Ferrer 2009: 30-31); el mateix prodigi el reporta el folklorista Joan Amades, però localitzat a València (Amades, 1950: 1218). En el recull legendari d'Andreu Ferrer hi ha una tradició recollida el 1927 a Capdellà segons la qual el cavall del rei va ser capaç d'obrir la porta del moll de Madina Mayurqa (Ferrer, 2009: 32), cosa que els soldats no havien aconseguit.

També hi ha diverses tradicions que parlen de l'ajut de les ratapinyades —o rats penats— en la conquesta de Mallorca. En uns casos avisen de la proximitat dels sarraïns preparats per atacar i en d'altres són aquests animals els que directament ataquen els enemics i els provoquen la mort. Molt nombroses són les llegendes sobre accidents topogràfics, i estan esteses per tot el territori, especialment a Mallorca. En un nombre variat d'indrets es poden observar marques sobre la roca que semblen potades de cavall. La tradició diu que són les potades del cavall del rei, que trespàsava l'illa d'un cap a l'altre

tot combatent els sarraïns. L'objectiu últim d'aquestes tradicions no és altre que l'enaltiment del monarca mitjançant la figura del cavall potent, gairebé alat, i del seu genet percebut quasi com un centaure. La més desenvolupada d'aquestes llegendes la recollí Alcover de boca de dos eclesiàstics, se situa a Inca i la publicà sota el títol de «Sa llenegada des cavall del rei En Jaume» (Alcover, 2022: IX 135-137) però també n'hi ha d'altres en la recopilació d'Andreu Ferrer recollides als anys vint del segle passat a diverses poblacions de Mallorca: sa Porrassa (Algaida), Santa Eugènia, Son Servera, etc. (Ferrer, 2009: 34-36).

Altres relats són llegendes de caràcter toponímic, que expliquen el perquè de l'aspecte d'una determinada formació rocosa i en justifiquen el nom, com és el cas d'«Es Puig de ses Bruixes i el rei En Jaume» (Alcover 2022: IX 13-135), un puig prop de Randa que conserva la marca de les rodes de la carrossa reial, o la fita d'en Baba Jussifà a Artà (Valriu i Vibot, 2008: 140), que mostra la fesomia d'un sarraí transformat en pedra quan intentava fugir de l'atac cristià.

En relació amb les qualitats o l'aspecte d'algunes plantes, la narració «De com el rei en Jaume va prendre es castell d'Alaró» explica que al puig del castell d'Alaró s'hi fan unes plantes de fulles vermelloses, les quals són així perquè foren esquitxades amb la sang dels musulmans que el rei vencia amb el seu coratge i braó quan intentava conquerir el castell, i d'aleshores ençà tenen aquesta coloració (Alcover, 2022: IX 130-133).

Un altre tipus de llegendes són les relatives al món sobrenatural. En diverses fonts s'indica que la

conquesta de Mallorca per Jaume I gaudia de la protecció divina. Així, sant Jordi i el mateix Bon Jesús haurien ajudat en les batalles i també santa Maria hauria vetllat per la victòria de les tropes catalanes (Ferrer, 2009: 24 i 38).

En aquest apartat cal incloure també la llegenda de caràcter toponímic «Els gegants del puig de Galdent», que parla d'una família de gegants que fugia de les tropes del rei i que en arribar al puig de Galdent (Llucmajor) ensopegaren i deixaren les marques al capdamunt del puig. D'aleshores ençà l'indret s'anomena «Sa sopegada des gegant» (Valriu & Vibot, 2008: 126). Altres fonts atribueixen aquesta marca al peu de sant Cristòfol, que, segons la tradició cristiana, era gegant.

Després tenim el grup més nombrós i variat de llegendes, les relatives a la història. En algunes el rei és protagonista directe, i en d'altres hi té un paper secundari. Moltes posen de manifest un tret o un altre de la seva forma d'ésser: la religiositat, la capacitat d'organització i l'habilitat en l'estratègia militar, l'afecció vers el sexe femení, la ponderació en els seus judicis, etc. Hi destaca la referida a sant Jordi. En època medieval, sant Jordi era considerat patró de la cavalleria i, per tant, protector dels cavallers que lluitaven per difondre la fe cristiana. L'aparició del sant muntat sobre un cavall blanc com a capdavanter d'un exèrcit cristià en el moment d'entrar en batalla és un motiu repetit en cròniques i llegendes. En el cas del nostre rei, ell mateix en deixa constància al *Llibre dels feits*: «E segons que els sarraïns nos contaren, deïen que viren entrar primer a cavall un cavaller blanc ab armes blanques; e açò deu ésser nostra creença que

fos sent Jordi, car en estòries trobam que en altres batalles l'han vist de crestians e de sarraïns moltes vegades». (Jaume I, cap. 84). El mateix motiu el re-trobam a la conquesta de València. L'ajut de sant Jordi palesa el caràcter de croada que el rei volia donar a la conquesta de Mallorca. En aquest sentit, les llegendes que parlen dels enfrontaments armats amb els sarraïns són nombrosíssimes, especialment a Mallorca i a València. Sempre destaquen el braó, el coratge i la capacitat d'estratègia del rei i els seus homes en comparació amb la covardia i la manca de sentit comú dels enemics vençuts. Així, apareixen sarraïns traïdors al seu poble, com n'Alí de la Palomera, el qual aporta informació al rei (Valriu i Vibot, 2008: 33-35); ineptes, com els que defensaven el Castell d'Alaró i es llençaren de dalt a baix del penya-segat amb el cap dins una alfàbia per no fer-se

mal (Alcover, 2022: IX 139-141); els que s'embadaliren mirant unes al·lotes que ballaven i deixaren les portes del castell de Santueri sense vigilància (Alcover, 2022: IX 293-295) o desgraciats, com els que per fugir de l'exèrcit cristià s'embarcaren sense rumb i encara no han trobat un port, tal com s'explica en la llegenda «Canten-i-Dormen» (Valriu i Vibot, 2008: 110-111).

Finalment, menció a part mereixen les llegendes de caràcter etimològic, toponímic, onomàstic o heràldic. Solen ser relats amb poc desenvolupament narratiu i basats en el paral·lelisme de conceptes, la coincidència de sons, la semblança de símbols, etc. Remarquen sempre el paper del rei com a fundador, creador o instaurador d'una nova realitat. A vegades el rei és presentat com el creador d'un topònim, d'una exclamació o d'un emblema. Aquest és el cas del topònim Bendinat, que designa un indret del municipi de Calvià i que la llegenda atribueix a l'exclamació «Bé hem dinat!», posada en boca del rei després d'un àpat molt frugal en el transcurs de les primeres batalles amb els musulmans (Valriu i Vibot, 2008: 46-37).

També té un deix llegendari l'explicació d'allò que es representa a l'escut dels Montcada. Segons la tradició popular, durant el setge d'Artà les hosts del rei patien fam. Els set pans que tenien els Montcada foren repartits entre els cavallers i els soldats, i encara que la ració fos només d'unes engrunes per a cada un, els donà forces per guanyar la batalla. En recordança d'aquest fet gairebé miraculós —que recorda el miracle evangèlic dels pans i els peixos—, l'escut dels Montcada representa set pans sobre fons vermell (Valriu i Vibot, 2008: 139).

Setge de Mallorca per Jaume I.
MNAC. (Font: wikipedia.org)

LA COMMEMORACIÓ ANUAL DE LA CONQUESTA: LA FESTA DE L'ESTENDARD.

La caiguda de Madina Mayurqa a mans cristianes va tenir lloc el dia 31 de desembre de 1229. L'episodi es commemora anualment des del segle XIII. Ramon Muntaner, en la seva *Crònica*, afirma que presencià els actes el 1285, quan era present a l'illa. De manera que som davant la festa cívica més antiga d'Europa que commemora els orígens «nacionals» d'un poble (Alomar, 1998; Quintana, 1998). Aquí no durem a terme cap exposició històrica sobre els avatars de la festa del 31 de desembre al llarg dels segles, sinó de la significació que ha tengut, té i hauria de tenir en el futur, segons el nostre punt de vista. Sobretot, això últim, per dos motius: d'una banda, perquè des de fa algunes dècades hom ha posat en quarantena l'oportunitat de l'acte, atès el caràcter violent de l'episodi; de l'altra, perquè li ha sortit el contrapunt del 12 de setembre, una festa inventada a partir del jurament de les franqueses del regne que va dur a terme Jaume II aquell dia de 1276, la qual pretén reduir la significació del 31 de desembre només a la ciutat, com a festa «local».

D'antuvi partim d'una obvietat: el naixement de la societat mallorquina contemporània prové de la conquesta, per molt neguitós que resulti als nostres ulls d'avui recordar episodis violents. És així: la nova Mallorca va sorgir de les cendres de l'anterior: extermini i naixença sovint van de bracet. Aprofitem, aquí, per indicar que la paraula «extermini» conté una perspectiva conceptual més adient que la de «genocidi», invocada pels detractors de la festa, tant des del flanc de la dreta com des de l'esquerra —curiosa coincidència. El concepte de «genocidi» implica una voluntat preconcebuda i deliberada d'eliminar una comunitat, d'esborrar-la del mapa per motius ètnics, racials, etc., com fou el cas de l'horrorós nazisme en relació amb els jueus. L'objectiu inicial de la con-

questa de Mallorca no era aquest: l'operació pretenia ocupar l'illa, però la sort dels «mayurquins» hauria pogut ésser diferent si les coses haguessin dissortegut d'una altra manera. Posem per cas si els pactes que es plantejaren en determinats moments haguessin arribat a port.

Hem de prescindir d'evocar aquell fet? No parlar-ne —al capdavant, una descomunal fugida per la tangent— equival a fer veure que no han existit una cosa ni l'altra. Perquè totes dues són indestriables. Després resulta que el silenci significa, ineluctablement, esborrar de la memòria els vençuts: un involuntari, però improcedent, exercici de desmemòria històrica, practicat de manera conscient i deliberada fins fa quatre dies, quan la història dels adeptes a la mesquita era postergada en pro de l'altra, a la qual, en el millor dels casos estava subordinada.

Això que acabam d'apuntar és, de fet, la clau de volta del problema. Que la conquesta de Mallorca va ésser violenta ningú no ho ha posat mai en dubte. Per mor de la circumstància, al llarg del temps la commemoració ha estat objecte d'aversions, des dels liberals i republicans progressistes del segle XIX en una part de l'esquerra en temps de la II República, fins a l'amalgama —curiosa amalgama— d'una banda i l'altra del nostre temps. Ara bé: l'argumentari pacifista que s'esgrimeix, avui resulta anacrònic: no podem trasplantar els conceptes del segle XXI al segle XIII. No faria falta dir-ho, però resulta peremptori incidir-hi perquè adesiara se sol fer. De cara al futur i, més encara, si tenim en compte la mutació generalitzada, començant per la demogràfica, que pateix Mallorca, és evident que cal una resignificació del sentit de l'efemèride. Que ha de començar per recordar l'episodi fent esment sempre dels vençuts. A partir d'aquí, l'avinentsa commemorativa ha de servir,

més enllà de plantejar la circumstància que el 1229 assistim a l'inici d'un cicle històric nou, del qual som la conseqüència (això no ho podem canviar), per construir un relat actualitzat d'un fet transcendent i per reafirmar la voluntat d'enfortir la part més essencial d'aquests trets distintius.

Sí que voldríem remarcar alguns aspectes entorn de la significació de la festa. I ressaltar certes incongruències de caràcter «intern», que hom acostuma a sentir sobre l'eventualitat. Sorpren, per part d'una certa dreta, l'oposició ferrenya a una commemoració que, a causa del caràcter «reconqueridor» que *encara* atribueix a l'empresa jaumina (per exemple, quan en té l'ocasió, en els rutinaris discursos entorn del 12 de setembre a Santa Ponça per recordar el desembarcament de Jaume I, activitat de la qual parlarem més endavant), era convenientment celebrada pel franquisme: com un episodi de la *Reconquista*, clar. Fins i tot va ésser un batle franquista de Palma, Gabriel Alzamora, qui el 1969 va fer restituir el penó dels quatre pals al rònc pal esquelètic, que romania desvestit d'ençà que l'estendard, ja fet un pelleringo per no haver-se renovat des de feia un parell de segles, es cremà en l'incendi que patí l'ajuntament de Palma el 1894. Com observam, els vigilants del règim mai no tengueren res a dir sobre unes activitats que remetien a l'ancestre català. Ni a restituir un penó que contenia les quatre barres, sense cap additament (remarcam aquest últim aspecte perquè a principis dels anys noranta del segle passat tengué lloc un intent, lògicament de la mà d'Alianza Popular, de modificar-lo amb un afegit morat). En tot cas, la pregunta és ara: té sentit commemorar l'inici (Santa Ponça) però no el final? I d'aquí se'n deriva un altre interrogant: per què el 12 de setembre no té un abast illenc, des del moment que va significar el començament de la conquesta de tota l'illa? La resposta és òbvia: perquè té la mateixa —les mateixes— connotacions que el 31 de desembre. Però, en

tot cas, els qui «a droite» minimitzen el 31 de desembre commemoren ostensiblement el 12 de setembre. Les raons d'una tal antinòmia no han estat explicades, segurament perquè no tenen explicació.

Insistim-hi, en aquest punt, perquè el desgavell discursiu és patent. Perquè celebrar el desembarcament de Santa Ponça (que fou l'inici de la conquesta de l'illa sencera, no del lloc concret de Santa Ponça, on no hi havia cap nucli poblacional ni res especialment conquerible) i alhora reduir la data del 31 de desembre (que significà la caiguda de tota Mallorca, pendent d'acabar amb puntuals nuclis interiors de resistència) només a la ciutat és difícilment conciliable. La pauta dels dos episodis és la mateixa. Ara bé, el segment polític corresponent a l'arc dretà, el setembre, davant la creu commemorativa del desembarcament de Jaume I, rememora i més, amb vehemència, l'episodi (això sí: només exalçant la lluita contra l'Islam i en clau espanyola, per a solaç i tranquil·litat de la genteta benpensant). Però, en canvi, tres mesos després, pretén girar full d'un fet que és el mateix, només que en versió final, definitiva. Perquè sempre havia celebrat, més que commemorat, el 31 de desembre. Millor dit: el *fet* a celebrar, en majúscules, era aquest últim.

En realitat, allò de Santa Ponça no s'havia recordat, almenys de manera permanent, fins que el 1971 l'Ajuntament de Calvià va decidir solemnitzar el 9-12 de setembre (Ensenyat, 2023: 189-192; Ensenyat, en premsa). Ara, però, resulta que la mateixa dreta —tota— que sempre s'havia manifestat a favor del 31 de desembre ha canviat per mor d'un posicionament polític que —és necessari, de nou, incidir-hi— va contra el preuat ideal de la *Reconquista*. La mutació és un portent d'ambigüitat, contradiccions i de mitges voltes inaudites.

Ja no en parlem de l'oximorònica contradicció que significa refusar el 31 de desembre per violent i

Cavallets a la festa de l'Estendard. <https://www.conselldemallorca.es/>

commemorar el desembarcament del setembre anterior, també sagnant i directíssimament relacionat amb el 31 de desembre, en la mesura que n'és el preludi. Dit d'una altra manera: si hi hagué 31 de desembre va ser perquè hi hagué prèviament l'acció del setembre.

En sentit històric, hem de valorar tot allò que envoltava la festa, amb el sermó com a peça essencial. L'eficàcia dels sermons a l'hora de conèixer la història pròpia, almenys en aquest punt, degué ésser determinant. Per a una gran part de la gent (és a dir, dels ascendents dels mallorquins) devia ésser l'única vegada que sentien parlar d'una història que no era l'*altra*. O, simplement, de la història que els tocava de ple. La contingència és digna, si més no, de ser tinguda en compte a l'hora d'infravalorar la festa de l'Estendard.

És clar que la festa del 31 de desembre, com totes les diades «nacionals», té les pròpies ombres. Deixant de banda el caràcter bèl·lic que acompanya moltes commemoracions, però sense que això les invalidi, no hem d'amagar que la festa de l'Estendard ha estat, bàsicament, *com totes*, la festa del poder, durant segles. Una demostració de poder dels vencedors i una humiliació per als vençuts. Una diada de reproducció d'uns valors, d'una mentalitat i d'unes

ideologies —en plural, perquè han anat canviant al llarg dels segles i totes havien assumit la festa— a favor del poder establert. Sí, ha estat així, no ho hem de tapar. Però aquest enfocament avui dia no el sosté ningú entre els qui malden per continuar celebrant el 31 de desembre com a diada cívica de Mallorca. Precisament perquè el discurs racista i xenòfob, antimoro, no existeix entre els sectors socials i polítics mallorquinistes o progressistes estatalistes. En canvi, entre una part del nacionalisme espanyol ja sabem el pa que s'hi cou.

Un altre argument oposat a la commemoració com a diada de tota l'illa és que l'abast de la festa és exclusiu de Palma. Aquí sí que l'afirmació tan sols se sosté per manca d'erudició. Adduir que la diada del 31 de desembre només afecta la ciutat és un error, tothora reiterat, però que per això no deixa d'ésser una referència equivocada: originàriament era, i ho va ésser durant centúries, una commemoració de tota l'illa. Fins al segle XVIII la part forana s'hi implicava amb l'entusiasme propi del cas. Que arran del decret de Nova Planta la festa decaigués i es transformàs no implica que qualsevol dia no se'n pugui restablir la significació i l'abast que va tenir durant cinc segles. Això seria una cosa de voluntat política. Rendibilitats polítiques al marge, el problema entorn del 31

de desembre és que l'ensenyament oficial del franquisme i del prefranquisme «llarg» —uns quants segles abans que arribàs la bota del Generalíssim— se'n va endur el record. Encara sort que, des de la trona, l'Església va reiterar sovint els signes d'identitat, bé que fos sota la interpretació i la recreació en clau cristiana que en va fer a través dels anuals sermons commemoratius. Tampoc no ha contribuït a la causa, als últims segles, el ritual grisenc de la festa, en la qual fins fa uns anys participava una companyia de l'exèrcit espanyol, que inaudítament retia honors a la bandera «catalana». Era ben insòlit el fet... Mentrestant una part dels regidors (fins fa uns anys tots, amb les excepcions conegudes) el matí del 31 de desembre fan la cerimonial passejada fins a la Seu amb la cinta que conté la medalla de Palma penjada al coll amb els colors de la bandera espanyola, inexistent el 1229 (i durant una colla de segles següents). Tot plegat ha de sonar a anacronisme psicodèlic...

LA FESTA INVENTADA DEL 12 DE SETEMBRE

En relació amb la festa de l'Estendard, en les últimes dècades s'ha esdevingut una circumstància anòmala. L'any 1997, el Consell Insular de Mallorca va concebre una diada de Mallorca, el 12 de setembre, per celebrar que aquest dia de 1276 Jaume II va jurar les franqueses del regne, com hem apuntat més amunt. El fet s'ha associat indegudament al naixement del regne, però l'origen d'aquest l'hem de cercar quan Jaume I va promulgar els privilegis, dia 1 de març de 1230. El fill els va ratificar, com corresponia protocol·lariament al monarca quan era coronat. I ho feren tots els altres reis posteriors. En conseqüència, la reixida maniobra juramental havia passat desapercebuda, sense cap significació especial. Però ara se li ha volgut donar un caràcter transcendental, lligant el fet

a la creació de la Corona de Mallorca, l'entitat sorgida arran de la voluntat de Jaume I de dividir la Corona d'Aragó entre els dos fills, Pere i Jaume. De manera també impròpia, l'ens se sol denominar amb el nom de Regne de Mallorca, quan en realitat aquest només correspon a les Balears. Perquè el Rosselló i Montpeller n'eren del tot independents i l'únic vincle entre tots tres territoris era la figura del monarca comú. De manera que tampoc no ha existit mai —encara que sempre s'hagi dit així— un «regne privatiu de Mallorca». Perquè el regne mallorquí sempre ha format part d'una entitat més àmplia, fos la Corona d'Aragó o el que hem convingut a anomenar Corona de Mallorca (1276-1343), integrada pel Regne de Mallorca i els dos territoris continentals suara esmentats. En fi, l'embolic és espectacular. Però de cara al comú s'ha venut la idea d'un Regne de Mallorca que seria la suma dels tres territoris (insinuant un predomini mallorquí, basat en la nomenclatura), que s'hauria originat a partir del dia i l'hora que Jaume II va jurar els privilegis de Mallorca. I l'epicentre de tot plegat seria el reglamentari jurament de les franqueses per part del nou monarca, revestit d'una significació transcendental —que no va tenir—. Deixant de banda el muntatge històric que se n'ha fet de cara a la galeria, l'argúcia té com a objecte reduir a l'àmbit local la diada tradicional del 31 de desembre, atesa la connotació catalana que presenta. Indiquem, per acabar aquest punt, que la festa fou suprimida el 2015, però ha estat restaurada el 2023 per les dues dretes que governen el Consell de Mallorca.

Pel que fa a l'ara més immediat, la necessitat de cercar una commemoració alternativa o, diguem-ne, que faci ombra a la festa de l'Estendard té massa a veure —partidismes al marge— amb allò que s'esdevé en les societats mutants com la mallorquina, sotmeses a una immigració desbocada. Inventar tradicions és un procés deliberat de formalització i

ritualització quan s'han perdut o estan en vies d'extinció els valors tradicionals. És el que ocorre quan una ràpida transformació de la societat debilita o destrueix els models socials per als quals havien estat dissenyades les «velles» tradicions. Aleshores tenen lloc altres models en els quals els antics referents no es poden aplicar o hi resulten insuficientment adaptables (això si patentment no fan nosa...). O són, directament, eliminats. Com sabem, les identitats, des de les nacionals fins a les locals, es fonamenten en mites. En aquest cas, però, es tracta de contrarestar el mite establert, el «propi», quan ha perdut —li han fet perdre— vigència. Crear una festa del no res és una manera de trencar la continuïtat i contribuir volenterosament al procés desnaturalitzador. Si, a més, pretén passar per damunt d'una altra efemèride ancestral, consolidada al llarg de segles de vigència, resulta diàfan que el que es tracta d'evitar és que la commemoració tradicional serveixi de recordatori d'allò que no interessa.

D'altra banda, no descobrirem la pólvora si apuntem que tota commemoració festiva (antiga o inventada fa dos dies) és una deformació, una manipulació de la realitat passada.

Les reticències són naturals, més encara quan es basen en episodis que avui dia no toleraríem. Però no oblidem que si deixam de commemorar les pròpies efemèrides, o les substituïm per altres d'insubstancials, sense esma, acabarem rememorant episodis d'altri. Perquè quan un no alimenta la memòria històrica, ho fan els altres. Sempre. Podem, en efecte, prescindir dels propis referents, però de cap manera podem evitar (i molt menys nosaltres...) que el buit referencial (i sense el buit...) sigui omplert a vessar per referents aliens i fins i tot hostils envers la pròpia realitat. I aquesta qüestió, d'una transcendència palmària en la història i en l'imaginari dels pobles, no està ni plantejada pels opositors benintencionats a la festa —els altres, per contra, sí que saben bé a què juguen...

Una última asseveració en aquest respecte: només les societats que volen continuar existint —a més de les que es consideren perpètuament existents— duen a terme commemoracions. Les que han

descomparegut no tenen res a celebrar. O no poden celebrar res, com vulguem. Què commemoren avui els assiris? Qui commemora les gestes d'Alexandre el Gran? O les dels faraons? I les dels hitites? (I bé que parlem de grans imperis, que es devien considerar indestructibles, no de societats minoritzades...). Res a celebrar, doncs, en aquests casos per incompareixença —descompareixença, millor— dels protagonistes. Res a commemorar quan no hi ha actors implicats. Res a celebrar...

Segurament, a mesura que ens acostem al 2029 i es facin els pertinents actes i les corresponents reivindicacions, ressorgirà la polèmica banal sobre si commemorar, rememorar, recordar, etc. o no l'episodi de 1229. Tanmateix, reduir el debat a l'aspecte violent de la conquesta, al «genocidi», és contemplar només una variable i a l'hora de polemitzar cal posar totes les cartes damunt la taula. I no jugar amb les cartes marcades.

UNA ALTRA COMMEMORACIÓ BASADA EN LA CONQUESTA

El 31 de desembre, com hem reiterat, es commemora la conquesta de la Mayurqa musulmana. És a dir, el final de la victoriosa operació. Però... i l'inici? El 9 de setembre de 1229 l'exèrcit de Jaume I va desembarcar a Santa Ponça i començaren les operacions, amb la batalla de Portopí del dia 12 (res a veure amb la festa inventada), que va obligar els mayurquins a recloure's rere la murada de la ciutat. Fins al 1971 no s'havia commemorat institucionalment l'inici de la conquesta, tret d'algun moment puntual. La idea de solemnitzar el 9 de setembre va partir de l'Ajuntament de Calvià, el municipi on tengueren lloc el desembarcament i les primeres operacions militars. Hi havia un punt determinant: al lloc on havia des-

embarcat la host de Jaume I s'alça una creu commemorativa col·locada l'any 1929, amb motiu del setè centenari de la conquesta —i també, en un indret proper, n'hi ha una altra referida a la mort dels Montcada. La iniciativa va arribar a bon port, com hem indicat anteriorment, i encara continua vigent. Amb els vaivens ideològics propis del cas, segons la composició del consistori, que varen tenir el màxim exponent ultranacionalista i espanyolista durant l'etapa al capdavant del consistori de l'ultradretà —per tant, anticatalanista— Carlos Delgado Truyols (2003-2011), del Partit Popular, que la va convertir en un clam a favor de la *Reconquista* espanyola i d'altres extemporaneïtats, pura fatxenderia.

ALTRES ELEMENTS DE DEBAT ENTORN DEL 31 DE DESEMBRE

El 1971 es plantejà un altre element de reivindicació periòdica, entorn de la festa. Aprofitant els actes de Santa Ponça hom proposava —no era la primera vegada ni va ésser l'última— el retorn a l'illa de les armes mítiques relacionades amb la conquesta que havien estat espoliades per l'estat al segle XIX. Es tractava d'una sèrie d'objectes atribuïts anacrònicament a Jaume I i a la conquesta que acompanyaven el portaestendard, així com algunes armes antigues. En concret, les relíquies —totes posteriors al segle XIII— eren una cimera amb l'empresa o el timbre reial del drac alat, una sella i altres adreços de cavall, sobrevestes d'home i de cavall, tres armes de foc de mà primitives, un peto de junyir, una rodella àrab i fragments de cota de malla. Totes, per voluntat de Ferran VII, anaren a parar a la Real Armería de Madrid. I encara hi són, músties. De fet, l'única peça que s'alliberà de la sostracció fou l'abans esmentat pal, atès el poc valor que —sense servir de suport a cap bandera— se li degué donar. Malgrat les periòdiques reclamacions, res s'ha aconseguit d'aleshores ençà pel que fa al retorn de les armes a Mallorca, a pesar que les armes romanen al magatzem i ben poc significat han de tenir a Madrid. Només està a l'abast del visitant la ci-

mera reial, de l'època del rei Martí l'Humà. El 1994, Antoni-Ignasi Alomar publicà un detallat estudi sobre la qüestió: *Les armes mítiques de Jaume I*.

Continuem. Durant el tardofranquisme, l'efemèride es convertí en una demostració de força per part del règim, amb la desfilada de tropes i parades militars, un episodi que va perdurar fins ben entrat el present segle i que fou motiu de controvèrsia, atès que una part dels assistents rebutjava de manera ostensible l'anacrònica presència de l'exèrcit espanyol en la Diada.

Finalment, el debat més significatiu és entorn de la (in)conveniència de commemorar un episodi que conté un llast de violència. Ja ho hem apuntat, però paga la pena incidir-hi. Des d'una part de l'esquerra sempre hi ha hagut prevencions (Marimon, en premsa; Salas, en premsa). També, si fem cas d'alguna notícia publicada més recentment en la premsa, no contrastada i en tot cas d'abast ben minoritari, a finals dels seixanta alguns capellans *progres* declinaren pujar a la trona de la catedral per fer el sermó.

Ara bé, la confrontació dialèctica va tenir un punt àlgid a finals de la passada centúria, quan la qüestió va transcendir dels mitjans de comunicació al món erudit —o potser el procés fou a l'inrevés, però aquest aspecte ara resulta intranscendent—. A través del fòrum de debat *Sus, Balears!*, en concret en el número 8 de la publicació corresponent, apareguda el 1997, la polèmica tengué un ampli abast. Inicialment, s'articulà entorn de diversos escrits de l'arabista Miquel Barceló —«un dels més antics i clars detractors d'aquestes celebracions», llegim en la presentació del debat—, que originaren les rèpliques corresponents. La base eren els seus articles «¿Cómo conmemorar conquistas?», publicat al diari *El País* (7/1/1995), i «Cómo conmemorar conquistas. Bandera victoriosa», aparegut al mateix mitjà just un any després (4/1/1996), ensems amb un pròleg que acabava d'escriure per al llibre *Les revistes dels ultramarins*. Telegràficament, el seu punt de vista es pot resumir en una frase escrita per ell mateix: «Entendre la victòria implica no celebrar-la mai». Les rèpliques, totes

en forma de discrepància favorable a la commemoració —i, a partir d'aquí, amb tots els matisos que vulguem, inclosa una reivindicació del passat islàmic compartida per tothom—, anaren a càrrec de Damià Duran, Josep Serra i Colomar, Joan Mayol, Jaume Esteve, Agustí Baró, Pere Verdera, Isabel Peñarribia, Pere Fullana, Antoni Llompart, Gabriel Ensenyat Pujol, Antoni-Ignasi Alomar i Lluís Garcia Sevilla. Tanmateix, més enllà de la qüestió suscitada, Barceló i els replicants coincidien a remarcar el tall irreversible que havia significat la conquesta i la discontinuïtat absoluta entre les societats anterior i posterior al 1229. La discrepància era en l'oportunitat de recordar l'episodi. En aquell moment, la proposta de no commemorar el 31 de desembre va ésser assumida pel partit polític Esquerra Unida.

Encara que la promesa de resposta —individualitzada i tot— per part de Miquel Barceló romangué en l'oblit, la controvèrsia va tenir un altre contrapunt en el següent número del fòrum, a partir de l'escrit d'Antoni-Ignasi Alomar, «La festa nacional més antiga d'Europa» —*Sus, Balears!*, 9, 1997—. Alomar ja hem vist que uns quants anys abans havia dedicat atenció a les armes mítiques relacionades amb la celebració, espoliades per l'estat al segle XIX.

En definitiva, aquesta és la vicissitud d'una festa que, paradoxalment, el franquisme va potenciar, tot i que amb unes intencions que no tenien res a veure amb la reivindicació identitària promoguda des de tot l'arc del mallorquinisme —formava part del programa reconqueridor espanyol— i que, ara mateix, rebutgen els mateixos hereus del Generalíssim. Els quals, reiterem-ho, més paradoxalment encara, potencien la festa del desembarcament a Santa Ponça, com si un episodi no implicàs l'altre, com si el final no fos la conseqüència del principi. És a dir, celebren l'inici del procés, però en desestimen el final, com si no tenguessin res a veure, l'un amb l'altre, la qual cosa constitueix un oxímoron de magnitud sideral. I amb aquestes estam.

BIBLIOGRAFIA

- Alcover, Antoni Maria (2022). *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. A cura de J. A. Grimalt i J. Guiscafrè. Vol. IX. Palma: Nova Editorial Moll.
- Alomar, Antoni I. (1998). *L'Estendard, la festa nacional més antiga d'Europa*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Amades, Joan (1950). *Folklore de Catalunya: rondallística*. Barcelona: Selecta.
- Colom, Joan (en premsa). *Com es va celebrar el setè centenari de la conquesta de Mallorca (1929)*.
- Ensenyat Pujol, Gabriel (2023). *Moros & catalans. Un debat identitari a Mallorca (1969-1972)*. Galés Edicions: Paterna.
- Ensenyat Pujol, Gabriel (en premsa). *Com s'ha commemorat la conquesta de Mallorca de 1229 els darrers cinquanta anys*.
- Ferrer Ginard, Andreu (2009). *Llegendes de les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Jaume I. *Crònica o Llibre dels Fets*. Barcelona: Edicions 62 (MOLC, 86).
- Marimon, Antoni (en premsa). *Quin va ser el plantejament de la conquesta de Mallorca per part del mallorquinisme polític (nacionalisme i regionalisme abans de la guerra civil)*.
- Massot i Muntaner, Josep (2009). *Llegendes de les Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Quintana, Antoni (1998). *La festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca*. Catarroja: Afers.
- Sales, Pere (en premsa). *Quin ha estat el relat que l'espanyolisme ideològic, cultural i polític ha manifestat sobre la conquesta de Mallorca en els dos darrers segles*.
- Valriu, Caterina i Vibot, Tomàs (2008). *El rei En Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- Valriu, Caterina (2008). *Paraula viva, articles sobre literatura oral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 31).
- Valriu, Caterina (en premsa). *Jaume I el Conqueridor, el rei llegendari dels mallorquins*.